

॥ शांतिकुटीर सांप्रदाय ॥

श्री समर्थ सद्गुरू गणपतराव महाराज कन्नूर निर्देशित

नित्य पठणीय दशसूत्रे

व त्यांचे विवरण

लेखक

दत्तभक्त डॉ. दत्तात्रय गोपाळ फडणवीस

अध्यात्म भांडार

शांतिकुटीर, कन्नूर, जि. विजापूर

प्रकाशक :

श्री. एस. एस. वैद्य

गौरवाध्यक्ष, अध्यात्म भांडार, शांतिकुटीर, कन्नूर

(जि. विजापूर - ५८६११९)

© सर्व हक्क स्वाधीन

Web Site : www.shantikuteer.in

E-mail : adhyatmabhandar@gmail.com

प्रथम आवृत्ती :

८ सप्टेंबर २०२१

अक्षर जुळवणी व मुखपृष्ठ :

श्री. रोहित पाटील, पुणे

मुद्रक :

श्री. महेश काळे, महेश एंटरप्रायजेस, पुणे

किंमत : ₹ ३०/-

प्रस्तावना

श्री समर्थ सद्गुरू गणपतराव महाराज हे महान साक्षात्कारी व ब्रह्मानुभवी पुरुष होते. श्री स.स. सिध्दरामेश्वर महाराजांचा कृपाप्रसाद त्यांना लाभलेला होता. त्यांच्या जीवनचरित्र विषयक व त्यांनी केलेल्या कार्याबद्दलची माहिती वेळोवेळी पुस्तक रूपाने प्रकाशित झालेली असल्याने येथे त्याचा पुनरुल्लेख करण्याचे टाळले आहे.

प्रस्तुत लिखाण हे त्यांनी दिलेल्या दशसूत्राच्या अभ्यासाविषयक असून यथामतीने दशसूत्राचा अर्थ उलगडण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे. येथे एक गोष्ट नमूद कराविशी वाटते. या दशसूत्राचे कथन व पठण श्री स.स. महाराजांच्या निर्याण कालापर्यंत होत नव्हते. त्यांच्या निर्याण कालानंतरच आता त्याचे नियमित पठण सर्वत्र होत आहे.

एखादा महान श्रीमंत मनुष्य आपल्या संपत्ती विषयक असणारी गुप्त माहिती ज्याप्रमाणे आपणास निकट असणाऱ्यास

सांगून प्राण सोडतो. कारण त्याला आपल्या पश्चात संपत्तीचा विनियोग योग्य रीतिने व्हावा अशी इच्छा असते. अगदी या उदाहरणाप्रमाणे श्री स.स. महाराजांनी अनुभवलेली अपार ज्ञानरूप संपत्ती आपल्या शिष्यवृंदास प्राप्त व्हावी या हेतूने ही सूत्रे आपली शारीरिक स्थिति प्रतिकूल असताही निर्याणसमयी त्यांनी सांगितली आहेत.

आता आपण अगोदरच्याच उदाहरणाचा परत विचार करूया. गुप्त धनाविषयक माहिती मिळाली तरी ते बाहेर काढण्याचा प्रयत्न हा केलाच पाहिजे. तसे न केल्यास ते धन असून नसल्यासारखेच होय. अगदी या विचारसरणीप्रमाणे दशसूत्रांचे विवरण करून हे ज्ञानधन काय आहे ते समजून घेतले पाहिजे. म्हणून हा विवरणाचा प्रयत्न हाती घेतला आहे. प्रस्तुत विवरण हे अंतिम स्वरूपाचे आहे असे मात्र कोणी ही समजू नये. अनुभवी व अभ्यासू साधकानी या लिखाणात भर घालावी व काही चुका झाल्या असल्यास त्या दाखवून द्याव्यात अशी वाचकाना नम्र विनंति आहे.

श्री गोपाळराव फडणवीस हे सद्गुरू चरणी लीन झाल्यावर

एक लिखाण दशसूत्राविषयी झाले होते. पण त्या लिखाणाचा उद्देश “मी” व “मी” चे वसतिस्थान या संदर्भात होता. तेथे ही दशसूत्रे कशी उपयोगी आहेत हे पाहिले होते. सध्याचा प्रयत्न मात्र केवळ दशसूत्राविषयीच आहे.

६ । दशसूत्रे व त्यांचे विवरण

मीपणेवीण साधन ।

करू जाणे तोचि धन्य ॥१॥

पहिलेच सूत्र साधन करण्याची आवश्यकता दर्शविते. साधन “मी”पणा धरून असो किंवा सोडून असो पण साधना केल्याशिवाय कोणी असेल तर त्याची गत काय होते ते समर्थ रामदासस्वामी दासबोधात खालीलप्रमाणे सांगतात.

साधनेवीण ब्रह्म होता । लागो पाहे देह ममता ।

आळस प्रबळे तत्वता । ब्रह्मज्ञानमिसे ॥

परमार्थमिसे अर्थ जागे । ध्यानमिसे निद्रा लागे ।

मुक्तिमिसे दोष भोगे । अनर्गळता ॥

७ । दशसूत्रे व त्यांचे विवरण

तैसा उपायाचा अपाये । विपरीतपणे स्वहित जाये ।

साधन सोडिता होये । मुक्तपणे बध्द ॥

तथापि काही लोकांचा आक्षेप असतो की, आपण जर आत्मस्वरूपच असलो तर साधनसायासाची आवश्यकताच नाही. उलट ते सर्व सोडून देणे हेच हितावह असले पाहिजे. म्हणून प्रथम याच आक्षेपाचा आपण विचार करूया.

कपडा हा स्वच्छ असतोच. तो स्वच्छ हवा असेल तर त्यावर लागलेली घाण काढून टाकणे एवढेच करायचे असते. स्वच्छता काही बाहेरून आणावी लागत नसते. अगदी या उदाहरणाप्रमाणे आपण आत्माच आहोत. तो काही नव्याने प्राप्त करून घेण्याची जरूरी असत नाही. फक्त जन्मोजन्मी लागलेला अनात्म वस्तूचा मळ म्हणजे आपल्यात दृढ होऊन बसलेली देहबुद्धी आणि प्रत्यक्ष दिसत असलेले दृश्य हा एक केवळ भास आहे असे न समजता त्यास दिलेली सत्यत्वबुद्धी यांचे निर्मूलन होण्यासाठी साधनेची आवश्यकता असते.

आणखी एका प्रकारे वरील आक्षेपाचा विचार करता येईल. कसे तर दुधाच्या प्रत्येक कणात तूप असतेच. ते काही बाहेरून

आणून त्यात घालावे लागत नाही. फक्त दुधावर जशा विशिष्ट प्रक्रिया तूप काढण्यासाठी कराव्या लागतात त्याप्रमाणे साधनरूप क्रिया केल्याशिवाय आत्मानुभूति येत नाही. म्हणून असे म्हणता येईल की, साधनरहित असल्यास भ्रम प्राप्ती व साधनाने ब्रह्म प्राप्ती होते.

आता साधनाचे दोन मार्ग आहेत. एक म्हणजे पिपीलिका मार्ग व दुसरा विहंगम मार्ग; असे दोन प्रकार असले तरी श्री स.स. महाराजांनी साधकांना श्रवण, मनन व निदिध्यासनरूपी विहंगम मार्ग आचरावा असे वेळोवेळी कथन केले आहे.

आता आपण साधक कसा असावा याविषयी विचार करूया. दासबोधात साधक लक्षणाविषयी अत्यंत विस्तृत कथन आहे व साधकाने तसे असले पाहिजे. साधारणपणे साधक दोन प्रकाराचे असलेले दिसतात. एकाला जीवनाची क्षणभंगुरता दिसते व पुनर्जन्म होऊन जन्म-मरणाच्या चक्रात न सापडावे म्हणून प्रपंचातली नित्य आवश्यक कर्मे करित असताना पारमार्थिक साधनेस विशेष महत्व देतो. अशा साधकास तत्पर व आर्त साधक असे म्हणणे. योग्य प्रपंच्यात अतोनात महत्व देऊन उरलेल्या वेळात म्हणजे प्रपंच्यातली कामे संपवून, जेवणखाण, चहापाणी, झोप इत्यादि

सर्व झाल्यावर जमेल तेवढे साधन करायचे. याप्रमाणे जरी दोन प्रकार असले तरी पहिल्या प्रकारच्या साधकाला साधनाची सफलता लवकर होऊ शकते हे सांगायला नकोच.

“मीपणे” वीण साधन याचा विचार करण्याअगोदर मीपणा धरून साधन करण्याचा विचार प्रथम आपण करूया. पारमार्थिक साधनाचा विचार सोडा. पण व्यवहारातसुद्धा मीपणा नसावा म्हणून समर्थ म्हणतात की,

मी कर्ता ऐसे म्हणसी। तेणे तू कष्टी होसी।

राम कर्ता म्हणता पावसी। यश किर्ती प्रताप।।

केव्हांही या “मी”ला मर्यादित्व असते. म्हणून मीपणा धरून काम करणाऱ्यास काम करण्याची क्षमता अर्थातच मर्यादित असते. म्हणून अशा भूमिकेने केलेल्या कार्यास कष्ट निश्चित ठरलेले असतात. यासाठी एक उदाहरण घेऊ. समजा “मी” ने केलेल्या कार्यास अपयश आले तर मग त्याचा उपहास होतो व कष्ट होतात. समजा उत्कृष्ट कार्य झाले तर स्तुति होते व परत स्तुतीची अपेक्षा राहते म्हणून कष्टच; पण जर काम करताना राम हा कर्ता अशी भावना असेल तर कर्तेपणाची जबाबदारी रामावर

घातल्याने मानसिक स्थिति समान राहते. त्यामुळे निश्चितच कार्य चांगले होते. खरी वस्तुस्थिति काय आहे म्हणाल तर कोणतेही काम चैतन्याशिवाय होऊ शकत नाही. म्हणून संपूर्ण दासबोधाचे लेखन झाल्यावर शेवटी समर्थ म्हणतात “सकळ करणे जगदीशाचे। आणि कवित्व काय मनुष्याचे।” जगन्मिथ्यात्व बिंबून वैराग्य येऊन “मी”पणा नाहीस होणे हे जर आवश्यक असेल तर मीपणा धरून साधन करणे हा चुकीचा मार्ग नव्हे का?

“मीपणा” धरून प्रयत्न केल्याचे एक उदाहरण;

श्री पंत महाराज बाळेकुन्दीकरांच्या एका शिष्यास भगवान श्री दत्तात्रेयांचे दर्शन हवे होते व त्यासाठी गाणगापुरास जाऊन गुरुचरित्राचा सप्ताह करतो असे तो म्हणाला. श्री पंत महाराजानी अनुमति दिली नाही. तरी पण हट्टाने गाणगापुरास जाऊन पहिला सप्ताह केल्यावर त्याला स्वप्नात दृष्टांत झाला की तुला दत्त भेटणार नाही तू परत जा. तथापि स्वप्न हे खोटेच असे समजून दुसरा सप्ताह केला आणि परत हेच त्याला स्वप्नातून उत्तर मिळाले. तथापि हट्टाने परत जेव्हां तिसरा सप्ताह केला तेव्हां मात्र त्याला परत जाण्याची ताकीद मिळाली. परत येऊन पंत महाराजांना ही हकीकत सांगितल्यावर पंत महाराज म्हणाले जर कदाचित तुला

दर्शन झाले असते तर “मी” माझ्या प्रयत्नाने दर्शन करून घेतले हा तुझा अहंकार वाढला असता व त्याच्या दर्शनाची किंमत गुरुचरित्राच्या सप्त्याएवढी झाली असती.

आता एक महत्वाचा प्रश्न येतो की, “मीपणा” सोडून साधन हे कसे करायचे? श्री स.स. महाराजांना या प्रश्नाची कल्पना होती. म्हणून त्यांनी साधकांना ब्रह्मनामावलीचा अभ्यास कसा करायचा ते विस्तृतपणे सांगितले आहे. साधन करताना आपल्या असंगत्वाची सतत आठवण हेच मर्म आहे. अशा अभ्यासाचे कथन “सुलभ आत्मज्ञान”या ग्रंथात आहे. सुलभ आत्मज्ञान या मराठी ग्रंथातला (पृ ३८६) अल्पसा भाग खाली नमूद केला आहे.

असंगोऽहं असंगोऽहं असंगोऽहं पुनः पुनः

मी असंग आहे, मी असंग आहे, मी असंग आहे, मी निश्चितपणे असंग आहे. मला सुखदुःख चिकटलेले नाहीत. मला लाभ हानीचा संबंध नाही, निंदा-स्तुतीचा लेप नाही. मी असंग निर्लिप्त परिशुद्ध सर्वातीत आहे. असे अनुसंधान करीत आपल्यातच आपण आकाशाप्रमाणे हलकेपणाचा

अनुभव घ्यावा.

साधनाच्या वेळी विचार व कल्पनांचा उद्भव होऊ लागला की, त्याहून वेगळे राहून मी त्यांना पाहणारा आहे अथवा साक्षित्वाचा भाव येणे आवश्यक असते. म्हणून आपल्या एका भजनात असे म्हटले आहे की, “कळले मी जरी असंग चिदघन भाग्य तुझे फळले। करुनि अकर्ता तू परमात्मा मीपण जरी गळले।” पण असे झाल्याचे कसे समजायचे तर त्यावेळी श्वासोश्वास समान होत असतो. परंतु हा विषय अनुभवाचा असल्यामुळे त्याविषयी जास्त लिहिणे योग्य वाटत नाही.

“मीपणा” सोडून साधन करणे हे सांगणे व बुद्धीला पटवून देणे सोपे असते. पण तसे करणे अवघड असते कारण सर्वच कामे ही अहंभाव धरून करण्याची जणू आपणास एक सवयच पडून गेलेली असते. म्हणून जो साधक मीपण सोडण्यात यशस्वी होईल तो निश्चितच श्रेष्ठ होय. म्हणून या सूत्रात अशा साधकास धन्यता दिली आहे. पुंडलिकाने मातापित्यांच्या सेवेपुढे प्रत्यक्ष विठोबाचे येणे झाले तरी त्याला त्याची(विठोबाची) पर्वा वाटली नाही व त्याने विठोबास

ऊभे राहण्यास वीट पुढे केली. म्हणून तो धन्य झाला असे आपण म्हणतो. मग साधक जर मीपणा सोडून साधन करित असेल तर त्यास धन्य म्हणणे योग्य आहे.

आपण असता ब्रह्म ।

भरंगळावे कासयासि ॥२॥

या सूत्राच्या प्रथम भागात “आपण असता ब्रह्म” असे म्हटले आहे. परंतु तसे होण्यासाठी पहिल्या सूत्रात सांगितल्याप्रमाणे “मीपणा” वीण साधन होणे आवश्यक आहे. एक प्रश्न येतो की, मीपणा गेल्याचे कसे कळावे? येथे एक गोष्ट नमूद कराविशी वाटते की, स्थूल देहावरील अभिमान नाहीसा होणे जमले तर स्थूल देहावरील मीपणा गेला असे आपण म्हणू शकतो. स्थूल देहावरील अभिमान जाणे म्हणजे “मी, माझे” हा भाव नाहीसा होणे. पण मुख्य

असणारे परंतु आपणास न दिसणारे जे सूक्ष्म व कारण असे दोन देह असतात त्यावरील मीपणा गेल्याचे कसे समजायचे ? प्रथम या सूक्ष्म देहावरील मीपणा नाहीसा झाल्याची काय लक्षणे असतात त्याचा विचार करूया.

आपल्या वर्तणुकीचा उगीच तमाशा सहजगतीने परोक्ष रीतिने पाहणे, देह भलतैसा वागो, पुण्य किंवा पाप करो, मनबुद्धी पाहिजे ते चिंतो, वाणी पाहिजे ते बडबडो, अथवा फार काय सांगावे जग उत्पन्न होवो, आहे तसे राहो अथवा त्याचा नाश होवो अशा स्थितीत मन चलबिचल न होता शांत असेल तर सूक्ष्म देहाचा मीपणा गेला आहे असे समजावे. आणि ज्यास कोणत्याही वेळी अनुभविणारा तो मी असे न स्फुरता आणि अनुभाव्यरूप ब्रह्म ते मी अशी उत्थानरहित दृढता जर सदा एकरूप झाली असेल तर समजावे की, कारण देहाचा नाश झाला आहे.

पुढील सूत्रात आपण ब्रह्म कसे आहोत ते पाहू. पण या सूत्रात मात्र भ्रंगळण्याविषयीचे कथन आहे.

भ्रंगळणे म्हणजे एक प्रकारे भटकणे असे म्हटल्यास

गैर नाही. आत्मविस्मृतीचा पगडा इतका बलवान असतो की, स्वतःस आपण कोणी एक “पितळीदरवाजे” भावना झालेली असते. मग आत्मानंदास मुकल्याने त्याच्या प्राप्तीसाठी अमक्या ठिकाणी दत्ताचे जागृत स्थान तर तमक्या ठिकाणी ईश्वराचे जागृत देवस्थान अशा कथनावर विश्वास ठेऊन भटकंती चालू होते. म्हणून कबीर एका पदात म्हणतात “आत्मज्ञानबिन नर भटके, कोई मथुरा, कोई काशी रे” पण त्यास दासबोधात सांगितल्याप्रमाणे “तैसे नलगे आत्मयासी बैसले ठायी” हे मात्र समजत नाही. म्हणून या सूत्रात म्हटले आहे की, आपण असता ब्रह्म भरंगळावे कासयासी.

तीर्थे व्रते वैकल्ये न करता अत्यंत आवश्यक काय आहे म्हणाल तर श्रोत्रिय व ब्रह्मनिष्ठ गुरूंची भेट; मग त्यांना अनन्यभावे शरण जाऊन त्यांची कृपा संपादणे व त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे साधन करणे होय. त्यांनी सांगितलेला बोध यथार्थ रीतीने समजून घ्यावा. त्यासाठी या लिखाणाचा प्रयत्न आहे. कारण अनेक शिष्यांना श्रोत्रिय व ब्रह्मनिष्ठ सद्गुरू गणपतराव महाराज हे लाभलेले होतेच.

ऐक शिष्या येथीचे वर्म । स्वये तूचि आहेसि ब्रह्म ।
ये विषयी संदेह भ्रम । धरूचि नको ॥३॥

ब्रह्माचे वर्म काय असते ते प्रथम समजून घेतले पाहीजे. आपण वर्म हा शब्द केव्हां वापरतो तर ज्या एकावर सर्व डोलारा उभा असतो त्यास; कसे तर अमक्या एकाचे

तासभर व्याख्यान झाले खरे पण तो वक्ता मुख्य विषयाच्या वर्मावर आलाच नाही. इतरच काहीतरी सांगून करमणूक केली. आता जे अपार, अनंत, आणि वाचामनातीत आहे त्याचे वर्म काय असावे असा प्रश्न उद्भवू शकतो. कोणी म्हणेल की, अनंत अपार सृष्टीस अधिष्ठान असणाऱ्या ब्रह्माचे

वर्म शोधायचे असेल तर दृश्यमय होणाऱ्या सर्वांचा सूक्ष्म अभ्यास करून मग वर्म शोधायचे. पण निश्चितच हे असंभवनीय आहे. मग यावर तोडगा काय? तर जो वर्म शोधून काढायचे म्हणतो त्याने आपलाच तपास करणे. या संदर्भात हे सूत्र ठासून सांगते की, अरे शिष्या तूच ब्रह्म असून त्याविषयी तुला संदेह व भ्रम कदापि असू नये. सद्गुरूंचे कथन असते की, तूच आत्मा आहेस. आत्मैव ब्रह्म असे शास्त्रात कथन असल्याने आत्मा व ब्रह्म एकच आहेत. आत्मस्वरूपासाठी सत्, चित् व आनंद अशी तीन पदे दर्शविली जातात. वरील सूत्राचा पडताळा पाहणे सोपे आहे. कसे तर आपण आहोत म्हणून आपल्याला सत् पद लागू पडते. कार्य करण्याची क्षमता आपल्यात असल्याने चित् धर्म आहे. शिवाय आपण आपल्यास परमप्रिय असल्याने आनंद हे पदही लागू पडते. हे जरी तात्विक विवरण झाले तरी आपण कार्यरत असताना ही पदे कशी असतात ते पाहू.

आपण शंका, विचार व कल्पनांच्यायोगे कार्य करीत असतो. या सर्वांना अस्तित्व असल्याने “अस्ति” हे पद

‘सत्’ पदाचे द्योतक आहे. कोणताही विचार वा कल्पना असो त्याचा प्रकाश अथवा ज्ञान होते ते ‘चित्’ पदाचे दर्शक आहे. कल्पनेमुळे होणारा विकार आनंदरूप असेल किंवा नसेल आणि हा गुण ‘आनंद’ पदाचे द्योतक आहे. म्हणून असे म्हणता येईल की, आपणास सदोदित आत्मस्वरूपाचा प्रत्यय हा येत असतोच. मग आपण आत्मस्वरूप का नव्हे? ज्याप्रमाणे आत्म्यास लांबी, रुंदी, उंची असत नाहीत, त्याप्रमाणे कल्पना अथवा विचारासही नसतात. म्हणून आपण आत्माच आहोत या विषयी संदेह असणे योग्य नाही.

हे कथन जरी बुद्धीला पटले तरी तसा निश्चय होण्याच्या आड भ्रम येतो. प्रथम आपण भ्रम कशाला म्हणतात ते पाहू. शिंपिवर रुप्याचा भ्रम व दोरीवर सापाचा भ्रम ही उदाहरणे सर्वांना परिचित आहेत. म्हणजे सत्यता न समजता विपरिततेचा भास होणे म्हणजे भ्रम होय. अगदी या उदाहरणाप्रमाणे आपण ब्रह्म असताना साडेतीन हाताचा दगडोजी म्हणून मालुसरेंच्या घराण्यात जन्मलेला आहे असे मानणे हा भ्रमच नव्हे काय?

तथापि परत एक संशय म्हणजे, ब्रह्म हे नावच दर्शविते

की, ब्रह्म हे महान असून त्यास कर्तुं, अकर्तुं व अन्यथा कर्तुं करण्याची अद्भुत शक्ती असते पण आपल्यात त्यांचा अभाव असल्याने आपण ब्रह्म असणे कदापिही शक्य नाही. जर असा संशय आला की, सदगुरूंच्या बोधाचे निरसन लगेच होते. म्हणून या आशंकेवर समाधानकारक उत्तर आहे का ते पाहू.

वर सांगितल्याप्रमाणे अद्भुत शक्तीचा विचार करण्यापूर्वी तशी सामान्य शक्ति तरी आपल्यात असते का ते पाहू. समजा एका विद्यार्थ्यास परीक्षेस बसायचे आहे. तो जर बसेल तर त्यास कर्तुं ही शक्ती आहे. किंवा कोणत्या तरी कारणाने परीक्षेस बसण्याचे टाळेल म्हणजे अकर्तुं शक्ति आहे. घरी परीक्षेस जातो म्हणून सांगून सिनेमाला गेला तर अन्यथा कर्तुं शक्ती आहे असे म्हणावे लागते. प्रत्येकात अशा प्रकारची सामान्य शक्ती असतेच. परंतु हे झाले एक सामान्य उत्तर. याच विषयाचा आपण अधिक विचार करूया.

ब्रह्म हे स्वप्रकाशमय असल्याने त्यास परप्रकाशाची आवश्यकता नसते. आपल्यात तशी काही चिन्हे आहेत का ?

येथे प्रकाश म्हणजे दिव्याचा प्रकाश असे समजू नये. कारण आपण केव्हां केव्हां म्हणतो की, मला अमकी गोष्ट समजली नव्हती. पण त्यांच्या उत्कृष्ट कथनाने मात्र डोक्यात लकख प्रकाश पडला. म्हणजे या ठिकाणी दिव्याच्या प्रकाशाप्रमाणे असे नसते. या उदाहरणाप्रमाणे मला जर शब्द, स्पर्श, रूप रसादि विषयांचे ज्ञान होत असेल तर मी त्यांना प्रकाशित करत असल्यामुळे मी स्वप्रकाशमय आहे. येथे स्वप्रकाश म्हणजे सामान्य जाणीव अथवा आंतरीक जाणीव असे घ्यावे आणि त्यास इंग्रजीत awareness or conciousness म्हणतात.

हल्ली प्रचलित असणाऱ्या स्मार्ट फोनचे काम होण्यासाठी त्यास सारखे चार्ज करावे लागत असते. आपल्यात असलेल्या जाणीवेस क्षीणता येऊन त्यास चार्ज करावे असे कोणासही वाटत नसते. उलट बाल्यावस्था असू दे अथवा तरूणावस्था, जागृति अथवा सुषुप्ति

अशा कोणत्याही अवस्था असल्या तरी जाणीव सदोदित आहे तशीच असून तिच्यात तसूभरही बदल होत नाही. आणि

आत्मस्वरूपाचे हेच लक्षण असल्याने आपण आत्मा आहोत किंवा नाही या विषयी संशय का यावा? सूर्यास सूर्यप्रकाश असून प्रकाश हा केव्हांही सूर्यापासून वेगळा असतो. त्याप्रमाणे आपल्यात असलेली जाणीव ही सूर्यप्रकाशाप्रमाणे असून सूर्याप्रमाणे असणारा आत्मा हा वेगळाच आहे. म्हणजे आपल्यात असलेल्या केवळ ज्ञानास अधिष्ठान असणारा आत्मा हा आहेच. म्हणून म्हटले आहे की, ये विषयी संदेह भ्रम धरूचि नको. आता वाचकांच्या पुढे प्रश्न येईल की, हा अधिष्ठान असणारा आत्मा कसा प्राप्त करून घ्यायचा. याचे उत्तर दहाव्या सूत्रात कसे आहे ते आपण पुढे पाहू.

मीपण जाणून त्यागावे।

आणी ब्रह्म होऊनी अनुभवावे ॥४॥

मागील सूत्रात आपणच ब्रह्म आहोत असे कथन झाल्यावर साहजिकच विचार येईल की, ब्रह्म झाल्याचा अनुभव कसा ओळखावा? शिवाय “मीपणे वीण साधन” हे पहिल्या सूत्रात सांगितले खरे पण “मीपण” कसे त्यागावे? अशा प्रश्नाना योग्य असे उत्तर या सूत्रातून सापडते का ते पाहू. सूत्राच्या पहिल्या भागात सांगितले आहे की, “मीपण जाणून त्यागावे” म्हणून प्रथम आपल्याला “मी” चा विचार करणे आवश्यक आहे. कारण एकदा का मी समजला तर त्याच्या

अनुषंगाने असणारा मीपणा म्हणजे काय ते समजण्यास वेळ लागणार नाही. जागृत अवस्थेत 'मी' चा उद्भव कसा होतो ते पाहू व मग तो स्वप्नावस्थेत आणि सुषुप्ति कसा असतो त्याचा विचार करूया.

गाढ झोपेतून जागे झाल्यावर सर्व प्रथम आपल्या अस्तित्वाचा विचार अल्प कालासाठी आल्यावर मग एकामागून एक विचार येण्यास सुरवात होते. मग या सर्वांचे पर्यवसन मी म्हणजे स्थूल शरीर या भावनेत होते. देहभाव अथवा देहात्मबुद्धी म्हणतात ती हीच होय. सिनेमा दाखवताना फिल्म जशी सतत धावती ठेवतात त्याप्रमाणे जागृतीचा सिनेमा चालण्यास प्रसंगानुरूप मी हा वेगवेगळे रूप धारण करित असतो. कसे? तर कधी बाप तर कधी नवरा तर कधी बंधू, कधी मुलगा, कधी अमुक एक व्यवसाय करणारा इत्यादि इत्यादि. याप्रमाणे 'मी' जरी वेगवेगळी पात्रे रंगवीत असला तरी त्याचा ठाम अथवा बळकट निश्चय असतो की, 'मी' म्हणजे हा साडेतीन हाताचा देह आहे. खरोखर काय हा 'मी' स्थूल देह आहे का? "स्थूल देहाची रचनाच असती,

माझ्यावर इतर घाण पदार्थांनी झालेली असते.” कुणालाही माझ्या शरीरात अशा घाण पदार्थांचे अस्तित्व आहे असे वाटत नाही. उलट तसले घाण पदार्थ बाहेर पडलेले दिसले की किळस वाटते व प्रसंगी त्यावर तो थुंकतोही. शास्त्रीय दृष्टीकोनातून पाहिल्यास आपल्या शरीरात रक्तपेशी सतत उद्भवत असतात व मरत असतात. आपण असा रचनात्मक विचार न करता दुसऱ्या दृष्टीने मी म्हणजे शरीर असे म्हणणे उचित आहे का ते पाहू. शरीराविषयी बोलताना नेहेमी आपण म्हणत असतो की, ‘माझे शरीर’ अणि केव्हांही ‘मी शरीर’ असे म्हणत नाही. असे उद्गार स्पष्टपणे दर्शवितात की, मी म्हणजे हे स्थूल शरीर अजिबात नव्हे. माझी टोपी असे जर म्हटले तर मी काही टोपी होत नसून टोपीपासून वेगळा असतो. म्हणून जागृत अवस्थेत मी म्हणजे स्थूल शरीर असे जे समजतो ते नसून आपण त्याहून भिन्न दुसरे कोणी आहोत.

स्वप्नावस्थेचा विचार केल्यास स्वप्नातला मी हा जागृत अवस्थेत असलेल्या मी हून वेगळा असू शकतो. राजाला भिकारी असल्याचे स्वप्न तर भिकाऱ्याला राजा

असल्याचे स्वप्न पडू शकते. केव्हां-केव्हां तर हुबेहुब जागृत अवस्थेतल्या दृश्याप्रमाणेही स्वप्न पडू शकते. जनक राजाला एकदा आपल्याच राजदरबाराचे हुबेहुब स्वप्न पडल्यावर दोहोतले कोणते खरे असा त्याला प्रश्न पडला. येथे लक्षात ठेवले पाहीजे की, जनक हा ज्ञानी होता व त्याला स्वप्नावस्था खोटी असते हे निश्चित माहित होते. मग त्याला असा का प्रश्न पडला असावा? व त्याला कोणते समाधानकारक उत्तर हवे होते? सर्व पंडिताना हा प्रश्न विचारून समाधानकारक उत्तर मिळाले नाही. पण अष्टावक्राकडून त्यास उत्तर मिळाले की, जागृती व स्वप्नातली दोन्ही दृश्ये ही खोटी आहेत. या उत्तराने त्याचे समाधान कसे झाले? जागृत व स्वप्नावस्था कोणाला गोचर होत असतात तर मनाला; आता जर मनाचा शोध करून ते खोटे ठरले तर मग दोन्ही अवस्था खोट्या ठरतात. जानकिक जर भिकाऱ्याचे स्वप्न पडले असते तर त्याला जसे आपण भिकारी नाही असे ज्याप्रमाणे जागृतीत कळले असते त्याप्रमाणे जागृति हे पण एक दीर्घ स्वप्नच असल्याने निजस्वरूप कळायचे असेल तर जागृतीरूपी

स्वप्नातून जागे व्हायला हवे.

म्हणून आपण जागृतीत व स्वप्नात मी आहे असे जो समजतो तो खरा नाही. सुषुप्तिचा विचार केल्यास मी चा थांगपत्ताच असत नाही.

आतापर्यंत आपण 'मी' कोण याचा विचार केला. वाचकांच्या लक्षात आले असेल की, 'मी' हा अस्तित्वात नसून एक उपटसुंभ असल्यासारखा आहे. ज्याप्रमाणे दोरी व फुले मिळून हार नावाचा तिसराच पदार्थ अस्तित्वात येतो. त्याप्रमाणे ब्रह्म व माया यांच्या संयोगात या दोहोना नाहीसे करून 'मी' तयार होतो. सूक्ष्म विचार केल्यास या दंपतीस 'मी' चे कार्टे होणेच अशक्य आहे कारण ब्रह्म हे नपुंसकलिंगी असून माया म्हणजे जी नाही. मग अशा 'नाही बाईस' नपुंसकलिंगी ब्रह्मापसून मी चे प्रजोत्पादन कसे होईल? आपण आता 'मी' च्या त्यागाविषयी विचार करू.

ब्रह्म व 'मी' हे कदापि एकत्र असू शकत नाहीत म्हणून 'मी' चा त्याग होणे आवश्यक आहे. म्हणून सूत्रात म्हटले आहे की, मीपण जाणूनी त्यागावे . जर 'मी' हा खरोखरचा

नसेल तर त्याचा त्याग करणे अत्यंत सोपे नाही का? कारण जर काही आपल्याकडे असून ते सोडा असे सांगितल्यास ते सोडण्याअगोदर मानवास विचार करावा लागतो. पण 'मी' च्या बाबतीत तसे नाही. म्हणून 'मी' चा त्याग करणे सोपे आहे. याशिवाय दुसरा एक मार्ग साधकासाठी दासबोधत सांगितला आहे तो असा;

“निर्विकल्पासि कल्पावे। परी कल्पिते आपण न व्हावे। मीपणासि त्यागावे येणे रीती॥”

या ओवीत उलटसुलट काहीतरी सांगितल्यासारखे वरकरणी वाटते. तथापि आपण सूक्ष्म विचार केल्यास काय अर्थ होतो ते पाहू. आपणास कल्पना करण्याची सवय ही असतेच. पण आपण कधी निर्विकल्पाविषयी मात्र कल्पना करीत नसतो. म्हणून प्रथम सांगितले आहे की, “निर्विकल्पासि” कल्पावे. म्हणजे कल्पनारहित स्थितीत असावे. आता कोणतीही कल्पना करताना कल्पना करणारा हा असावाच लागतो त्याप्रमाणे सुरवातीस निर्विकल्प स्थिति पाहणारा मी आहे असा भाव असणे साहजिकच आहे. एखादे वाहन

चालविणे शिकताना मी शिकत आहे असा भाव असतो पण तेच वाहन चालविणे आंगवळणी पडल्यावर मी शिकत आहे ही कल्पनाच असत नाही त्याप्रमाणे एकदा का निर्विकल्प स्थिति प्राप्त करून ती आंगवळणी पडली की, आपण कल्पिते न व्हावे असे होऊन 'मी' पणाचा त्याग होतो.

पुढील काही सूत्रात ब्रह्म होण्याविषयीचे कथन आहे. या सूत्राच्या दुसऱ्या भागात ब्रह्म होऊनि अनुभवावे असे सांगितले आहे. तूर्त ब्रह्म झाल्यावर असणाऱ्या अनुभवाचा विचार करू. समर्थ एका ओवीत सांगतात की,

जे समाधानचे स्थळ । तो अनुभवची केवळ ॥

म्हणून अनुभवाचे द्योतक म्हणजे समाधान असे म्हणता येईल. या सूत्राच्या पूर्वार्धात पाहिले आहे की, 'मी' हा मिथ्या आहे. हे कथन पूर्णपणे बिंबून न विसरता दृढ झाले तर एक मोठ्ठा टप्पाच गाठला असे म्हणता येईल. कारण 'मी' च जर मिथ्या असेल तर मला दृश्यमय होणारे जग हे आपोआपच खोटे ठरते. साधु संत व सद्गुरू जगन्मिथ्यात्व का सांगतात ते कळते.

मग बाह्य पदार्थांच्या प्राप्तीने सुख व विषयभोगापासून आनंद असा झालेला भाव क्षीण होऊ लागेल व कालांतराने तो नाहीसा पण होऊ शकेल. मनाची भटकंती थांबून त्यास स्थिरता व स्तब्धता आली की, काही न करता उगे असावे असे वाटून समाधानाचे स्थळ सापडले असे वाटते. मग ब्रह्मानुभव आला कीं काय असे वाटू लागते. काय यास खरोखरचा अनुभव म्हणावे का? या संदर्भात समर्थानी अजन्माची सांगितलेली कथा विचार करण्याजोगी आहे.

अजन्मा म्हणजे जो जन्मलाच नाही तो; म्हणजे आत्मा; या आत्म्यास झोप लागते म्हणजे निजस्थितिचा विसर पडतो. त्याला झोपेत स्वप्न पडते की, मी म्हणजे एक मर्यादित जीव आहे. सुखी जीवन व्हावे म्हणून तो सतत प्रयात्नात असतो. कसे तर प्रथम शिक्षण, नोकरी, लग्न मग मुलेबाळे इत्यादि. तसेच तो त्रिविध तापानीं पण होरपळला जात असतो.

सुखानुभूति न येता पदोपदी संसार ताप मात्र होत असतो. मग यातून तोडगा काढण्यासाठी सद्गुरूंच्याकडे धाव घेतो. त्याला सद्गुरू सांगतात की, मीपण जाणून त्याग कर व

निर्विकल्प स्थितीत राहा. या कथनानुसार जर यश मिळाले की, त्यास समाधानाचा व शांतिचा अनुभव आला असे वाटू लागते. सद्गुरू कृपेने आपण ज्ञानी झालो आहोत असे वाटते. पहिल्या जीवभावाच्या स्वप्नामध्ये 'मी ज्ञानी' अशी समजूत म्हणजे स्वप्नातले स्वप्न होय. म्हणून समर्थ म्हणतात 'तू स्वप्नाचा चेईलाच नाही बापा'

वर सांगितलेले समाधान हे त्रिपुटीरूप असते. कसे तर, अनुभविणारा, अनुभवायची वस्तु (समाधान) व अनुभवण्याची क्रिया. तसेच असे समाधान वृत्तिगम्य असते. मग खरे समाधान कोणते व ते कसे असते? या संदर्भात समर्थ स्पष्टपणे सांगतात की,

आपण एक वस्तु एक । ऐसी असता वेगळीक । तरी अनुभवाचा विवेक । बोलो येता सुखे॥

म्हणोनि ते समाधान । बोलताची न ये जाण । निःशब्दाची ऐसि खूण । ओळखावी॥

हेच श्री पंत महाराज बाळकुन्त्रीकर म्हणतात

'वर्णू न शके वाचा । निःशब्दानुभव गुरुपुत्राचा ॥'

परंतु असा अनुभव येण्यास 'ब्रह्म होऊनि राहणे' आवश्यक असते. आत्तापर्यंत विवरण कसे महत्वाचे आहे ते दुसऱ्या दृष्टीकोनातून पाहूया. सूक्ष्म शरीराची घालमेल थांबून विचारांची वर्दळ कमी झाली अथवा नाहीशीच जर झाली तर मग निर्विकल्प अथवा शून्यावस्थेतील अवस्था येते. दुसऱ्या शब्दात सांगायचे झाल्यास साधकास जागेपणी गाढ झोपेची अवस्था आल्यासारखी वाटू लागते. त्यामुळे शून्य हेच ब्रह्म आणि परमपद असे वाटू लागते. मोठमोठे तत्ववेत्ते शून्यवादाचे मंडन करित असतात. त्यांच्या मते चराचरात्मक सृष्टी शून्यातून येऊन शून्यातच विलीन होते. शिवाय या शून्यावस्थेत गाढ झोप न येता गाढ झोपेसारखी अवस्था असते. म्हणून विश्रांतिचा अनुभवपण येतो. यासाठी शून्य हाच शेवटाचा शेवट आहे. पण शून्य हा शेवटाचा शेवट नाही. कारण आपणास ठाऊक आहे की, कार्य हे कारणावर अवलंबून असते. जसे कारण तसे कार्य हा नियमच आहे. आंब्याची बी पेरणे हे कारण असेल तर त्यातून आंब्याचे झाड येणे हे कार्य होते. कधी फणसाचे अथवा काजूचे झाड

असे कार्य होत नाही. या नियमाप्रमाणे शून्य या कारणातून शून्य हे कार्यच निर्माण होणार ना? शून्य अशा कारणातून चराचरात्मक सृष्टी कशी निर्माण होऊ शकेल? यासाठी खरा अनुभव जर हवा असेल तर शून्यासही ओलांडून जाणे आवश्यक आहे.

आपणास ब्रह्म मानून ।

राहावे सुखे करून ॥५॥

या सूत्राचा वरकरणी अर्थ घेतल्यास एक विचित्र व घातक परिस्थिति येण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. कसे तर कोणत्याही प्रकारचे साधनसायास न करता कोणत्या तरी आश्रमात राहून खाऊन पिऊन (आळसात)वेळ काढायचा आणि आपण ब्रह्मच आहोत असे समजून निष्क्रिय राहावयाचे; निश्चितच या सूत्राचा असा अर्थ करणे योग्य नाही. संसारात मानवाची प्रत्यक्ष अवस्था कशी असते तर

“आपणास जीव मानून । भोगावे संसार दुःख गहन।” अशा अवस्थेच्या निर्मूलनार्थ या सूत्राचा अर्थ योग्य रीतीने करणे आवश्यक आहे.

तथापि मी अमुक एक आहे असे जर मानायचे असेल तर काहीतरी योग्य असा आधार असला पाहिजे. कारण मी एक निष्णात वैज्ञानिक मानायचे असल्यास माझा अनुसंधान (रिसर्च) या क्षेत्रात शिरकाव होणे आवश्यक असते. एखाद्या साध्या कारकूनास तसे मानणे शक्य नसते. त्यामुळे आपण ब्रह्म आहोत असे मानायचे झाल्यास काही आधार आहे का? आपण ब्रह्मच आहोत हे तिसऱ्या सूत्रात बौद्धिक रीतीने जरी पटले असले तरी प्रत्यक्ष काही आधार असल्यास तो शोधला पाहिजे.

शास्त्रात असे कथन असते की, गर्भावस्थेत जीव सोऽहं सोऽहं असा जप करित असतो. परंतु एकदा का तो जन्मून बाहेर आला की, कोऽहं, कोऽहं असे म्हणत भांबावून जातो. पण काय सोऽहं हा जप थांबलेला असतो का?

संगीत शास्त्रात “सा, रे, ग, म, प, ध, नी, सा” असे स्वर

असतात. यातल्या कोणत्याही स्वराचा उच्चार तीन प्रकाराने म्हणजे उच्च, मध्यम व खालचा ध्वनी या रीतिने होऊ शकतो. यालाच अनुक्रमे 'तार' 'मध्य' व 'घोर' अशी नावे आहेत. केव्हांही घोराहून सूक्ष्म ध्वनी आपणास ऐकू येत नाही. एका दिवसात आपण एकवीस हजार साहाशे श्वासोश्वास करीत असतो. प्रत्येक श्वासाबरोबर श्वास वर घेताना 'सो' व सोडताना 'हं' असा ध्वनी होत असतो. पण हा ध्वनी घोराहून सूक्ष्म असल्याने ना ऐकू येतो ना आपले तिकडे लक्ष जाते. संस्कृतमध्ये 'सोऽहं' म्हणजे सः+अहं म्हणजे "तो मी" असा अर्थ होतो. त्यामुळे प्रत्येक श्वासाबरोबर 'तो मी' 'तो मी' असा जप आयुष्य आहे तोवर होतच असेल तर अशा होणाऱ्या जपाचा आधार आपण ब्रह्मच आहोत असे मानण्यास पुरेसा नाही का? श्रीमत् शंकराचार्य सदाचार या ग्रंथात अजपाचे वर्णन खालील प्रमाणे करतात.

सर्वत्र प्राणिनां देहे जपो भवति सर्वदा।

हंऽसोहमिति ज्ञात्वा सर्वबंधैः प्रमुचते।

एकनाथ महाराज सद्गुरूंचे रूप कसे असते हे एका

पदातून म्हणतात “ओंकाररूपा सदगुरू समर्था ।
गुरूराव स्वामी असे स्वयंप्रकाश । ज्यापुढे उदास चंद्र रवी ।
रवी शशी अग्नि नेणती ज्या रूपा । स्वप्रकाशरूपा नेणेवेद ।
“शिवाय तत्वमसि व सदगुरूंचा बोध असे मानण्यास पुष्टी
देतच असते.

‘तो मी’ हे कथन झाले खरे; पण मी कोणत्या रूपात
असतो? तर तो

ओंकार रूपात असतो. हे कसे तर ओंकाराला जशा
साडेतीन मात्रा असतात त्याप्रमाणे आपला देह साडेतीन
हाताचा असतो. शिवाय संत तुकारामानी ओंकाराचा अर्थ
केल्याप्रमाणे “अकार तो ब्रह्मा” म्हणजे जशी ब्रह्म्यामध्ये
निर्माण करण्याची शक्ति असते तशी आपणात असते, “ऊ
कार तो विष्णु” म्हणजे पालन करण्याची जशी त्याची शक्ति
त्या शक्तिप्रमाणे आपल्या देहाचे पालन पोटाद्वारे होत असते
आणि ‘म कार महेश्वर’ हा डोक्यात असतो. म्हणून श्वासोश्वास
‘मी आहे’ दर्शवितो तर मी ओंकाररूपाने व्यक्त होणारा हे
प्रत्यक्ष अनुभवास येत असते. मग आपणास ब्रह्म आहोत

असे मानण्यास काय हरकत आहे?

जरी आपण ब्रह्म आहोत असे मानले तरी दुःखाचे शमन अशा मानण्याने थोडेच कमी होणार आहे? जिवलगाचा मृत्यू, कुटुंबात व समाजात होणारे भांडणतंटे, शारीरिक व्याधी तसेच अध्यात्मिक, आधिभौतिक व आधिदैविक ताप कोणालाही सुटलेले नसतात. आपणास ब्रह्म मानून दुःखात न तडफडता सुखाने कसे राहावयाचे? येथे आपल्याला लक्षात ठेवले पाहिजे की, आयुष्यातली दुःखे जरी अटळ असली तरी त्यांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन आपल्या हातात असतो. म्हणून आपण याविषयी विचार करूया. आपण दुःखाने का तडफडतो अथवा तळमळतो? तर झालेल्या दुःखाचा ठसा घट्ट बसल्याने दुःखाच्या वेळी तर दुःख होतेच पण त्यानंतरही सतत किंवा मधून मधून आठवण झाल्याने “आपुलीया जीवे दुःखासि पाहावे । दुःखासि स्मरावे वेळोवेळा ॥” म्हणजे आपण जे तुकारामांनी बारा अभंगात “आपुलिया जीवे शिवासि पाहावे ।आत्मसुख घ्यावे वेळोवेळा ॥” सांगितले आहे त्याच्या विरुद्ध करीत असतो. तथापि प्रश्न येतो की,

तुकारामांचे कथन आचरणात कसे आणायचे? जग ही एक महान रंगभूमी असून प्रत्येकजण हा नट आहे. विशिष्ट पात्राचे काम प्रत्येकास रंगवावे लागत असते. श्री. प्रभाकर पणशीकर यांच्या अनेक प्रसिध्द नाटकामध्ये त्यांनी प्रेक्षकांना भारावून सोडले पण पात्र रंगवताना आपण कोण हे विसरत नसत. कदाचित् ते जर विसरले असते तर नाटकाचा पचकाच झाला असता. आपण रंगवीत असलेल्या पात्राशी ते असंग होते हेच त्यांच्या यशाचे मर्म म्हणावे लागेल. आपल्याला पण व्यवहारात असा असंगत्वाचा भाव ठेवणे जमले तर का बरे सुखाने राहता येणार नाही? पण तसे होण्यास “आपणास ब्रह्म असे मानणे” दृढ झाले पाहिजे. म्हणून हे सूत्र आपणास सांगते की, “आपणास ब्रह्म मानून । राहावे सुखे करून”

जे आठविता विसरिजे । का विसरून आठविजे ।
हे अनुभव्यासीच उमजे । येरा गथागोवी ॥६॥

या सूत्राच्या संदर्भात दासबोधातली ओवी अशी आहे
की,

ते आठविता विसरिजे । का विसरोनी आठविजे ।

जाणोनिया नेणिजे । परब्रह्म ते ॥

तसेच श्रुतिचे कथन आहे की, “अविज्ञातं विजानताम् ।
विज्ञातं अविजानताम् ।”

या सूत्रातले कथन उलट सुलट वाटण्याची शक्यता आहे.

कारण आठव हा विसर व विसर हा आठव कसा होऊ शकेल? कारण आठव हा केव्हांही आठव आणि विसर हा विसरच असणार ना? बरे, असे कथन अनुभव्यालाच का उमजावे? येथे 'येरा' म्हणजे कोण? 'गथागोवी' म्हणजे 'गुंतागुंत' ती कशी असते? या सर्व प्रश्नांना उत्तरे सापडतात का ते पाहूया. सूत्राचा वरकरणी विचार केल्यास जेव्हां जीवभाव सदोदित ठेऊन संसारात रमून गेले की, परब्रह्म स्वरूपाचा अथवा आत्मस्वरूपाचा विसर पडतो आणि जेव्हां जीवभावाचा विसर होतो तेव्हां स्वरूपाची आठवण होते. म्हणून श्री पंत महाराज बाळकुन्त्रीकर आपल्या एका पदात म्हणतात की, "स्मरणची विस्मरण । म्हणूनि भोगीती जन्म मरण।"

तथापि याच पदात ते पुढे म्हणतात की, "ज्ञानचि अज्ञान । न कळे सदगुरू विज्ञान । आहे तैसे नाही । जीवासि भीति या देही । येथे ज्ञान अज्ञान विज्ञान तसेच "आहे तैसे नाही" इत्यादि शब्द असल्याने या सूत्राचा खोलवर विचार केला पाहीजे. परमार्थ मार्गात दोन प्रकारचे निष्णात

गुरु असतात. एक म्हणजे श्रोत्रिय आणि ब्रह्मनिष्ठ व दुसरे म्हणजे केवळ श्रोत्रिय होत. पहिल्या प्रकारात जे असतात ते अनुभवी असतात व त्यांच्या अनुभवाच्या खुणा केवळ अनुभव्यासच समजू शकतात. म्हणून त्याबद्दल शब्दानी लिहिणे अवघड आहे. अनुभवाविषयीचे कथन अगोदर एका सूत्रात केले आहेच. तथापि परत तेच समजण्यासाठी आपण निर्विकल्प अवस्थेचा विचार करूया. दोन कल्पना अथवा विचार यांच्या संधीमध्ये काही नाही असे समजणे म्हणजे अज्ञान, पण तेच आपले निजरूप आहे हे शास्त्रकथन अथवा सद्गुरूंच्या बोधातून समजणे हे ज्ञान आणि निर्विकल्प स्थितीतच राहणे हे विज्ञान होय. ज्ञानचि अज्ञान कसे तर येथे अज्ञान म्हणजे अन्यथा ज्ञान; म्हणजे जे विज्ञानाशिवाय इतर ज्ञानाचे असणारे अस्तित्व; म्हणजेच अन्यथा ज्ञान.

दोन कल्पना अथवा विचार यांच्यात लय असल्यामुळेच दोन भिन्न विचार कळत असतात. या लय अवस्थेत सामान्य ज्ञान असते. निर्विकल्प स्थितीचा अनुभव घेणारा म्हणजे (सूत्रात सांगतलेला) अनुभवी होय. लय अवस्थेत असताना

सर्वांचा विसर पडलेला असतो म्हणून 'जे आठविता विसरिजे' असे म्हटले आहे. आता लय अवस्थेतून बाहेर येऊन त्याची आठवण झाली की, मग (लय) विसरला गेल्याने केवळ आठवण तेवढी राहते. म्हणून सूत्रात ते विसरोनी आठविजे असे म्हटले आहे. समजणे आणि उमजणे यात फरक आहे. आपल्याला बुध्दीने समजते पण उमजत नसल्याने समजलेले अल्प काळात नाहीसे होते. आपणाला ते समजते तर अनुभव्याला ते उमजते. म्हणून अनुभव्यासीच उमजे असे म्हटले आहे. जे केवळ श्रोत्रिय असतात त्यांना 'येरा' असे म्हटले आहे. त्यांनी अनेक शात्रे, उपनिषदे व अध्यात्मिक ग्रंथांचा सखोल अभ्यास केलेला असतो. प्रवचनाच्या कलेत पारंगत असून श्रोत्यांना मंत्रमुग्ध करू शकतात. केवळ ज्ञान संपादल्यानेच मोक्ष होतो अशी श्रोत्यांची पण भावना होऊन जाते. अर्थात त्यामुळे शात्राभ्यासाची स्पृहा होते. या लोकाना वाचाळ व कामुक असे संबोधिले तर गैर नाही. 'येरा' हा शब्द कर्मकांडाचे मंडन करणाऱ्यांनाही लागू पडतो. कसे तर कर्मांमुळे चित्तशुध्दी होते व एकदा का चित्तशुध्दी झाली की,

कपडा जसा साफ होतो त्याप्रमाणे आत्मप्राप्ती आपोआप होते असे त्यांना वाटत असते. पण 'विचारेचि सार्थकता जनामध्ये' हे पटत नाही.

दोरा जसा अडकत गेला की, गुंतागुंत होते. त्याप्रमाणे अनेकदा व अनेक विषयांचे श्रवण झाल्याने विचारांची गुंतागुंत होते. कसे तर नऊ प्रकारच्या भक्तीतली कोठलीही भक्ती आचरली तरी चालते, तर सद्भाव साधना ही फार महत्वाची आहे कारण सद्भाव असेल तर देवसुध्दा प्रत्यक्ष भक्ताशी खेळू शकतो व त्यांच्या संकटांचे निवारण करू शकतो.

येरा म्हणजे इतर की, ज्यांना केवळ ग्रंथाभ्यासाने विद्वत्ता आलेली असते त्यांना हा ब्रह्मज्ञानाचा विषय गुंतागुंतीच असतो कसे तर एक म्हणतात ब्रह्मच हे सर्व आकरलेले आहे तर दुसरे म्हणतात की, केवल ब्रह्म ही एक अनीर्वाच्य वस्तु आहे. आत्मप्राप्तीसाठी जप तप अनुष्ठान तसेच योगशात्रांचा अभ्यास आवश्यक असतो. आत्मवास्तु ही सर्वापलीकडची असून आकाशाप्रमाणे शून्य आहे. इत्यादि इत्यादि. तात्पर्य काय तर आपण आत्मवस्तु न होता आंधळा जसा काठीचा

आधर घेतो त्याप्रमाणे शात्राच्या आधाराने कथन करीत राहायाचे असे केल्याने गुंतागुंत साहजिकच होते.

अनेक प्रकाराच्या अशा मतांचे कथन समर्थांनी दासबोधात विस्तृतपणे (द.८ स.१०) केलेले आढळते. त्यामुळे सारासार व नित्यानित्य विचारांचे अवलंबन न केल्यास गथागोवी होते असे म्हटले आहे.

आधि ब्रह्म जाणावे ।

मग ब्रह्म होऊनि असावे ॥७॥

प्रस्तुत लेखनात या सूत्रास शेवटचा क्रमांक दिला आहे. कारण अगोदरच्या सूत्रामध्ये ब्रह्मास कसे जाणावे या विषयीचे विस्तृत विवरण आतापर्यंत झालेले आहे. त्यामुळे ब्रह्म होऊनि कसे असावे याबद्दल आता आपण विचार करूया. नित्य पठण करताना मात्र या सूत्रास सातवा क्रमांक दिलेला आहे.

सध्याच्या संगणकाच्या व स्मार्ट फोनच्या युगात बहुतेक सर्वांची सामान्यपणे वेळेचा अत्यंत अभाव असल्याची तक्रार असलेली आढळते. त्यामुळे भोजनादि नित्य आवश्यक

कर्मानाही कमीत कमी वेळ दिला जात असेल तर मग श्राध्दादि नित्य नैमित्तिक कर्मे व व्रतवैकल्यादि करण्यास वेळ कुठला काढणार? अशा विचित्र परिस्थिति कुठले ते ब्रह्म जाणायचे आणि मग कुठले ते होऊन असायचे? असो. याप्रमाणे जर वरील कथनच महत्वाचे व सत्य असेल तर आतापर्यंत केलेले लिखाण निरूपयोगी व वृध्दपणी रिकामटेकटा वेळ काढण्याचा विषय आहे की काय असे वाटू लागते. त्यामुळे प्रथम परमार्थ मार्गास का अत्यंत महत्त्व आहे ते समजून घेतले तरच वरील सूत्राची महती कळेल.

स्मार्ट फोन हल्ली बोकाळलेला असल्यामुळे वरील आक्षेपावर त्याचेच उदाहरण घेणे उचित वाटते. त्या फोनचे दोन मुख्य असणारे घटक कोणते तर मोबाईल व सिम; अगदी या उदाहरणाप्रमाणे आपले स्थूल शरीर हे मोबाईल प्रमाणे असून सूक्ष्म शरीर हे सिम प्रमाणे आहे. कोणताही मोबाईल काही काळपर्यंतच वापरला जाऊन मग नवीन जसा दुसरा वापरला जातो त्याप्रमाणे स्थूल शरीराची आर्युमर्यादा संपली की दुसरे शरीर धारण केले जाते. मोबाईल बदलला तरी

जसा सिम आहे तोच राहतो त्याप्रमाणे दुसऱ्या शरीरातही तेच सूक्ष्म शरीर कार्यरत होते. स्थूल शरीराप्रमाणे सूक्ष्म शरीरास आर्युमर्यादा असत नाही. तात्पर्य काय म्हणाल तर आपले हाडामासाचे स्थूल शरीर मेले तरी सूक्ष्म शरीर मागे राहिल्याने पुनर्जन्म होतच असतो. पण तो मानव शरीरातच होईल याची मात्र शाश्वती नसते. “सबसे न्यारा राम” जाणून या सूत्रात सांगितल्याप्रमाणे ब्रह्म होऊन राहिले तर जो अंतकाल येतो त्यास परांतकाल म्हणजे श्रेष्ठ प्रकारचे मरण असे म्हणतात. कारण अशा महान विभूतिंना पुनर्जन्म असत नाही. आपण सुध्दा अमक्या संतानी देह ठेवला असे म्हणतो आणि कदापि त्यांचे देहावसान झाले असे म्हणत नाही. कारण ‘काही नाही’ अशी स्थिति असेल तर कुठला व कोण जन्म घेणार ?

म्हणून हे शरीर व सध्याची कार्ये म्हणजे शेवटाचा शेवट मानून गाफील राहाणे हे योग्य नाही. आतापर्यंत आपण पुनर्जन्माबाबतीत ब्रह्म का होऊनि असणे आवश्यक आहे त्याचा विचार केला. याशिवाय आणखी एक महत्वाच्या मुद्याचा विचार करणे आवश्यक आहे. ज्याप्रमाणे रोग्याला

रोगामुळे दुःख व त्रास होत असतो त्याप्रमाणे आपणास सुध्दा प्रपंच्यात वेळोवेळी कोणते ना कोणते तरी त्रास होत असतातच. म्हणून संसारास भवरोग असे म्हणतात. एक एक वेळा हा त्रास इतका कष्टकारक होतो की त्याच्या निवारणासाठी मानवास झोपेची गोळी, मदिरा अथवा ड्रग्स इत्यादींचे सेवन करणे भाग पडते. मादक पदार्थांमुळे मनास कल्पनारहित अशी अवस्था अल्प काळ येऊन विश्रांतिचा अनुभव येतो. आपल्या ऋषी मुनि, साधूसंत या सर्वांना भवरोगाचे कारण माहित होते. भवरोग होण्यास स्वरूपाविषयक अज्ञान हेच कारण असून त्यावर ब्रह्मज्ञानरूपी औषध हेच हवे असे ते सांगतात. आणि हे निदान योग्यही आहे. ब्रह्म होऊनि असावे म्हणजे कल्पना विचार इत्यादि काही न करता असणे; मादक पदार्थांच्या सेवनानी अशी स्थिति आणणे बरे? का या सूत्रात कथन केल्याप्रमाणे आचरणात आणने बरे? याचा सूत्र वाचकांनी विचार करावा.

ब्रह्म होऊनि असावे हेच परिणामकारक औषध आहे की ज्याच्या सेवनाने निजानंदाचे सोहोळे अनुभविता येतात.

भुकेजलेल्यास जसे अन्न, तहानलेल्यास जसे पाणी त्याप्रमाणे त्रिविध तापानी तापलेल्यास दशसूत्रांचे मनन व निदिध्यासन हाच एकमेव मार्ग आहे असे परत सांगावेसे वाटते. वेळेचा अभाव हे कारण सांगून श्री सद्गुरू महाराजांनी दिलेल्या दशसूत्रांचे मनन व निदिध्यास टाळणे हे अहितकारक आहे. प्रत्येकास वेळेत वेळ काढणे शक्य असतेच कारण इंग्रजीत म्हण आहे की *Wherever there is a will there is a way.*

काही वाचक पुनर्जन्माबद्दल कदाचित आक्षेप घेतील पण याविषयीची पुष्कळशी माहिती इंटरनेटवर उपलब्ध असल्याने या विषयी जास्त लिहिण्याचे टाळले आहे.

ब्रह्म जाणल्यावर ब्रह्म होऊन असणे म्हणजे तेच होऊन राहाणे; त्यालाच इंग्रजीमध्ये *to know the self is to be the self* म्हणतात. सध्या आपण नसलेलेच कोणी एक 'गोमाजी गणेश' नावाचे होऊन बसलेले आहोत. म्हणून समर्थ म्हणतात.

‘सत्य तेचि मिथ्या झाले । मिथ्या तेचि सत्य झाले ।

मायाविभ्रमाचे कृत्य । देखत देखता ॥' केव्हाही असलेले काढून टाकणे अवघड असते पण नसलेले काढून टाकणे सोपेच असते. म्हणून ब्रह्म होऊन राहणे हे एक अवघड कृत्य अशी भावना असू नये.

शेवटी आणखी एका शंकेचे निवारण करणे आवश्यक आहे. ती शंका कोणती तर ब्रह्मच होऊन राहिले तर व्यवहार व संसाराचा चुथडा होणार नाही कशावरून? तेच तेच जनक राजाचे उदाहरण की जो ज्ञानी असून सुध्दा त्यांनी राज्यकारभार केला हे इतिहास कालात कदाचित खरे असेल. पण आधुनिक काळात अशा व्यक्तींची उदाहरणे आहेत का? त्यावर उत्तर होकारात्मक आहे. अगदी पटण्यासारखे उदाहरण म्हणजे श्री समर्थ गणपतराव महाराजांचे देता येईल. ओसाड माळरान जमिनीत सुंदर शांतिकुटीरची निर्मिती तर केलीच पण त्यांनी अनेक प्रकारच्या अनेक शिष्यांच्या समस्यांचे निवारण करून त्यांना परमार्थ मार्गास लावले. दुसरे उदाहरण म्हणजे आपले पूर्वीचे राष्ट्रपति श्री सर्वपल्ली राधाकृष्णन; तत्त्वज्ञानाचे महान अभ्यासक असूनही त्यांनी राष्ट्रपतिपदाची कार्ये यशस्वी रीतीने

पार पाडली. तसेच गुरूदेव रानडे, मैसूरचे महाराज वोडियार अशी अनेक उदाहरणे आहेत. म्हणून परमार्थ मार्गात असणारे अयशस्वी तर होत नाहीत पण इतरापेक्षा उत्तम प्रकाराने कार्य करू शकतात. ब्रह्म होऊनि असणे म्हणजे रोग्याप्रमाणे विना हलचाल होऊन पडणे नव्हे हे लक्षात ठेवावे.

श्री समर्थ सद्गुरूंनी दिलेल्या दशसूत्राचे विवरण आतापर्यंत यथामतीने केले आहे. अत्यंत गुह्य व स्वानुभवाच्या संदर्भात ही सूत्रे असल्याने अजुनी प्रस्तुत विवरणात सुधारणा होऊ शकते. अगोदर सांगितल्याप्रमाणे अभ्यासू व अनुभवी साधक ह्या लिखाणात भर घालतिल अशी अपेक्षा आहे तसेच प्रस्तुत लिखाणात काही चुका असल्यास त्या पण सुधारणास मदत करतील अशी अपेक्षा आहे. दशसूत्रांचे नित्य पठण तर होतच असते पण मनन करण्यास हे विवरण उपयुक्त व्हावे आणि पारमार्थिक मार्गाचा आपणा सर्वांचा प्रवास यशस्वी व्हावा अशी विनम्र प्रार्थना श्री समर्थ सद्गुरूचरणी करून लेखणीस विराम देत आहे.

या ब्रह्मविद्येच्या लपणी ।

काहीच नसावे असोनि ॥८॥

सर्व विद्यामध्ये अध्यात्म विद्येला सर्वोच्च स्थान आहे. म्हणून भगवद्गीतेत भगवान श्रीकृष्ण म्हणतात की, “अध्यात्म विद्या विद्यानाम्” मुण्डक उपनिषदात म्हटले आहे की, “कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवति” म्हणजे ही विद्या प्राप्त होताच सर्व काही विज्ञात होते. शिवाय या विद्येला परा म्हणजे श्रेष्ठ विद्या असेही म्हणतात. येथे अध्यात्म विद्या म्हणजेच ब्रह्मविद्या; प्रस्तुत सूत्रामध्ये ब्रह्मविद्येच्या लपणी असे कथन आल्याने दोन शब्द ब्रह्मविद्येबद्दल लिहिले आहेत. ज्याप्रमाणे सर्व गोड पदार्थांना

साखरेचे अधिष्ठान असते त्याप्रमाणे सर्व प्रचलित विद्यांना ब्रह्मविद्येचे अधिष्ठान असते.

या सूत्रात ब्रह्मविद्येच्या संदर्भात लपणी हा शब्द आला आहे. लपणी म्हणजे लपंडाव; लपंडावाच्या खेळात शोधणारा डोळे मिटून काही अंक मोजेपर्यंत दुसरे लपून बसतात. लपलेल्यास शोधू लागून तो सापडताच खेळ संपतो. अगदी या खेळाप्रमाणेच आत्मा सर्वत्र प्रकट असला तरी दिसत नाही म्हणून तो लपला आहे असे म्हणावे लागते. मग तो कोठे आहे त्याचा शोध सुरू होतो. शोधणारा भाग्यवान असेल तर संत व सद्गुरू लपलेली जागा सांगतात. कसे? तर संत कबीर एका पदात म्हणतात की, 'मोसे कहा दूँढे रे बंदे । मै तो तेरे पासमे ॥' आता आपणच शोधणारे आहोत असे समजू व लपलेली जागा पण कळाली आहे असे मानू. मग त्याला तेथे जाऊन कसे धरायचे?

येथे लक्षात ठेवले पाहिजे की, लपलेली वस्तु निर्गुण निराकार आहे. मग ती वस्तु स्थूल साकार असणाऱ्या देहधान्याला कशी सापडणार? म्हणून शोधणारा कसा असला

पाहीजे तर “काहीच नसावे असोनि”. आता प्रश्न येतो की, येथे आपणाला अदृश्य व्हायला सांगितले आहे की काय? तर तसे नाही. येथे यथार्थ विचार महत्वाचा आहे आणि तो करण्यासाठी समर्थांच्या खालील ओवीचा विचार करूया.

आहे तितुके नाही झाले। नाही नाहीपणे निमाले। आहे नाही जाऊन उरले नसेनि काही।।

आपणाला चर्मचक्षु व मनःचक्षु असतात. स्थूल पदार्थ चर्मचक्षूने तर सूक्ष्म (कल्पनादि) मनःचक्षूने समजतात. दृष्टीस दिसणारे दृश्य व मनास भासणारा भास आपणास “आहे” असा वाटतो. पण वरील ओवीत “आहे तितुके नाही” झाले असे म्हटले आहे. पण आपल्याला तर आहे तितुके झाले आहे असे वाटत असल्याने काय खरे समजायचे? सत्य हे त्रिकालाबाधित असते झाले आहे. ते जर सत्य असेल तर सत्याच्या व्याख्येप्रमाणे ते सर्वदा सर्व काळात असले पाहीजे. जागृतीत असलेले स्वप्नात असत नाही व सुषुप्ति तर काहीच असत नाही. शिवाय जे काही आपण आहे म्हणत असतो ते मनाला गोचर होत असते. मनाच्या अनुपस्थितीत

मात्र त्या सर्वाना अस्तित्वच असत नाही. म्हणून समर्थांचे “आहे तितुके नाही झाले” हे कथन सत्य आहे. जे नाही ते नसल्याने त्याचा नाश करण्याचा प्रश्नच येत नाही. म्हणून “नाही नाहीपणे निमाले” असे म्हटले आहे. आता “आहे” पण नाही व “नाही” पण नाही असे आहे नाही झाल्यावर मग म्हणणारा तेवढा उरतो. आणि हेच ते “काहीच नसावे असोनि” असे सूत्रात म्हटले आहे; हेच दुसऱ्या रीतीने समजून घेऊ. रात्रीच्या वेळी घरातले पदार्थ आपणास दिव्याच्या उजेडात दिसतात. पण दिवा मालवला तर अंधार होऊन काहीच दिसेनासे होते. पण अंधार पाहणारा मात्र तेथे जसा असतो त्याप्रमाणे असणे म्हणजे काहीच नसोनि असणे होय. याप्रमाणे शोधणारा झाला कीं मग त्याला “नाम्या म्हणे मज विठ्ठल सापडला” असे होऊन लपंडावाचा खेळ संपतो. तसेच दुसऱ्या पण एका पदात भक्त म्हणतो की, “धरिला पंढरीचा चोर”. म्हणजे समर्थ म्हणतात तसा लपंडाव हा केवळ काल्पनिक नसून काही भक्तांनी तो खेळलेला आहे. हेच श्रुति ब्रह्मविषयक कथन करताना नेति, नेति असे सांगून शून्यापर्यंत पोहोचविते. शून्याला ओलांडून जाणे म्हणजेच

“काहीच नसावे असोनि” होय. यालाच दुसऱ्या शब्दात व्यतिरेकाचा मार्ग असे म्हणतात. अगोदर सांगितल्याप्रमाणे एकदा साखरेची गोडी समजली की मग आपण जसे म्हणू शकतो कीं “श्रीखंड साखर, बासुंदी साखर, जिलेबी साखर” त्याप्रमाणे एका भजनात येते कीं “तीर्थ विठ्ठल, क्षेत्र विठ्ठल, देव विठ्ठल देव पूजा विठ्ठल” इत्यादि इत्यादि.

आपण ध्यानाला एके जागी डोळे मिटून गप्प बसलो की, मनश्चक्षुसमोर विचाररूप पोत्यातून एकामागून एक अशा कल्पना अथवा विचारांचा प्रवाह सुरू होतो. आपण प्रवाहाबरोबर वाहात जात आहोत त्याची शुध्दच राहात नाही. पाणी ज्याप्रमाणे खालच्या दिशेला वाहात असते

तसे आपण वाहत जातो, म्हणून प्रवाहाच्या उलट दिशेने जाण्याचा प्रयत्न करावा. तसे करून उगमस्थानी पोचल्यास “काहीच नसोनि असणे” होते. पण जर प्रवाहाबरोबर गेल्यास मात्र ब्रह्म जाणून “सर्व होऊनि असणे” होते. ह्यालाच अन्वय म्हणतात. साधकाच्या साधनेच्या अभ्यासास हे सूत्र अत्यंत महत्वाचे आहे हे सांगायला नकोच.

जब मैं था तब राम नहीं ।

अब राम है, मैं नहीं ॥९॥

हे सूत्र मागील सूत्रास अनुसरून आहे असे म्हटल्यास गैर नाही. साधना करताना साधकास आपण अजून कुठे आहोत ते समजण्यासाठी हे सूत्र उपयोगी आहे. कारण जर देहात्मभाव असेल तर राम म्हणजे “योगिनः यत्र रमन्ति सः रामः” असत नाही. आणि जर देहात्मबुध्दी जाऊन मी पणा गेला तर तेथे राम असतो. जसे एका म्यानात दोन तलवारी राहू शकत नाहीत त्याप्रमाणे मी व राम एकत्र असू शकत नाहीत.

जेथे राम नसतो तेथे “मी” असतो हे खरे; पण येथे

असणारा “मी” हा कसा असतो ते पारमार्थिक दृष्टीने पाहूया. मानवामध्ये सामान्यपणे चार गट असतात व ते कोणते तर बध्द, मुमुक्षू, साधक व चौथा सिध्द; राम अनुपस्थित असेल तर प्रत्येक मानव पहिल्या तीन गटापैकी कोणत्या ना कोणत्या तरी एका गटात येतो. संक्षिप्तपणे आपण प्रत्येक गटात असणाऱ्यांची लक्षणे पाहू. बध्दाच्या गटात असणाऱ्या “मी” ला प्रपंचाचे उदंड ज्ञान तर परमार्थाचे अज्ञान असते. त्यास परमार्थाचा अनादर तर प्रपंचाचा अत्यादर असतो. सत्संगाची गोडी तर नसतेच पण संतनिंदेची आवड असते. हातात सदा सर्वकाळ द्रव्याची जपमाळ असून कांताध्यान लागलेले असते. एवढेच नव्हे तर काया, वाचा, मन, चित्त, वित्त, जीव प्राण हे सर्व द्रव्य दारेसाठीच लावल्याने त्यास बध्दता आपोआप येते.

दुसऱ्या गटात असणारा “मी” कोण तर मुमुक्षू; बध्दाला वर सांगितल्याप्रमाणे आलेला मद आणि मस्ती ही काही चिरकाळ नसते. प्रपंचात अनेक टक्के टोणपे खाल्यावर ती कमी होते. प्रपंचात केलेले श्रम निर्फळ वाटू लागतात.

जिवलगासाठी अत्यंत मायेने जरी वेगवेगळी वेळोवेळा कामे केलेली असली तरी त्यांच्याकडून प्रेम तर राहोच पण तिरस्कार झालेला अनुभवास येतो. मरणाचे भय वाटू लागते. आपले दोष आठवू लागतात. थोडक्यात समर्थांच्याच शब्दात सांगायचे म्हणजे

स्वार्थ सांडूनि प्रपंचाचा । हव्यास धरिला परमार्थाचा ।

अंकित होईन सज्जनांचा । म्हणे तो मुमुक्षू ॥

आता तिसऱ्या गटामध्ये असणारा “मी” कोण तर साधक; तो अवगुणांचा त्याग करून सत्संगास फार महत्व देतो. संतास शरण जाऊन आत्मज्ञान प्राप्त करून घेतो. संसार बंधनातून मुक्त होण्यासाठी श्रवणाची आवड, अद्वैतनिरूपणाची गोडी आणि नित्यानित्य व सारासार विचार करण्याची आवड लागते. विवेकाने देहबुद्धीचे निवारण करून आत्मबुद्धी सुदृढ करण्याच्या प्रयत्नात तो असतो. शास्त्रप्रचिती, गुरुप्रचिती व आत्मप्रचिती एकच कशी असते ते पाहू लागतो. समर्थांनी दासबोधात साधक या समासात साधकांच्या लक्षणाविषयी विस्तृत विवेचन केले आहे. त्याचे

अवश्य वाचन करावे असे सांगावेसे वाटते.

साधन पूर्ण झाल्यावर साधक अवस्थेतला “मी” हा सिध्द होतो. आणि हा चौथा गट आहे. “मी” पणा नाहीसा झाल्याने तो ‘राम’च झालेला असतो. म्हणून या सूत्रात कथन आहे की, “अब राम है तब मै नही” आता राम शब्दाचा अर्थ पर्याप्त रीतीने कसा घ्यावयाचा ते आपण पाहू. श्री समर्थ गणपतराव महाराज आपल्या प्रवचनात सांगत असत की, “एक राम दशरथका बेटा । दुसरा राम हृदयमे बैठा । तिसरा राम सब पसारा । चौथा राम सबसे न्यारा ॥” याप्रमाणे असणाऱ्या रामापैकी हे सूत्र कोणत्या रामास दर्शविते? प्रजोत्पादनातून झालेल्या दशरथाच्या मुलास दिलेले ‘राम’ हे नाव संबोधनार्थ आहे. त्याला खरा राम समजून घेण्यास वसिष्ठांना शरण जावे लागले. म्हणून हे सूत्र दशरथपुत्र सगुण साकार रामास दर्शविते असे म्हणणे उचित वाटत नाही. जीवरूपाने असणारा राम हा हृदयात असतो (व्यष्टीरूपाने) तर सर्वत्र पसरलेला तिसरा राम हा ‘ईश्वर’ समष्टीरूपाने असतो. जीव असो वा ईश्वर हे दोन्ही उपाधिरूप आहेत.

एकाची उपाधि अत्यंत अल्प तर दुसऱ्याची अत्यंत महान असते. दोन्ही उपाधिरूप असल्याने खरा हवा असणार 'राम' हे होऊ शकत नाहीत.

म्हणून "सबसे न्यारा" असणारा चौथा 'राम'च हे सूत्र दर्शविते असे आपोआप कळते. हेच भगवान श्रीकृष्ण गीतेतल्या पंधराव्या अध्यायात सांगतात की, "उत्तमः पुरुषः तु अन्यः परमात्मेत्युदाहृतः" सद्गुरूंचा गुलाम होऊन संपूर्ण शरणागत झाल्यावर त्यांच्याच कृपाप्रसादाने चौथा 'राम' होऊ शकतो. पुढच्याच सूत्रात चौथ्या रामाविषयीचे सविस्तर कथन असल्याने 'रामा' विषयीच्या लिखाणास तूर्त विराम दिला आहे. हे सूत्र अत्यंत महत्वाचे का आहे तर पहिल्या तीन गटापैकी कोणत्या ना कोणत्या गटात "मी" असेल तर खरा "राम" हा लांबच राहिला आहे असे सहज कळते. म्हणून "मी" धरून केलेली साधना असेल तर ती केवळ दिखाऊ असून त्याने मोक्ष होत नाही.

नडुवे कल्पने इत्यादि एनन्नु तारदे

वोम्मेले स्वरूपक्के उड्डाण माडबेकु ॥१०॥

नित्य पठणातल्या सूत्रातले हे शेवटचे सूत्र आहे. पण या आधिचे सूत्र “आधि ब्रह्म जाणावे व मग ब्रह्म होऊनि असावे” ते या लिखाणात शेवटी घेतले आहे. कारण आपण शेवटी कसे असावे हे शेवटीच पाहिले पाहीजे.

अगोदर सांगितल्याप्रमाणे श्री समर्थ सद्गुरू गणपतराव महाराजांनी निर्याण काळी सांगितलेले हे शेवटचे सूत्र आहे. येथे सर्वांनी स्वरूप स्थितिस पोचावे हा उद्देश आहे असे म्हटल्यास गैर नाही. येथे उड्डाण हा शब्द आल्याने आपण प्रथम विमानाच्या उड्डाणाचा विचार करू. कोणत्याही विमानाची

निर्मिति, त्यास लागणारे इंधन इत्यादि सर्व जमिनीवरच पुरविले जात असते. त्या विमानाचे उड्डाण व्हायचे असल्यास त्यास जमिनीचा संपर्क सोडावा लागतो. जमिनीसह उड्डाण हे अशक्य आहे. अगदी याच उदाहरणाप्रमाणे स्वरूपास उड्डाण करायचे असेल तर देहबुध्दीरूपी जमिनीचा आधार हा सोडलाच पाहिजे. आणि त्यासाठी विवेक आणि वैराग्यरूपी दोन बळकट पंख असण्याची आवश्यकता आहे. जर अशी तयारी नसेल तर 'उड्डाण करावे' असे नुसते म्हटल्याने साधत नाही.

तिसऱ्या सूत्रात सूर्यप्रकाशाहून सूर्य वेगळा असतो असे कथन केले होते पण तेथे जास्त काही विवरण केले नव्हते. या सूत्रात आपण त्या विषयी विचार करूया.

पृथ्वीवर होणारे सर्व व्यवहार सूर्यप्रकाशामुळेच होत असतात. या उदाहरणाप्रमाणे तीनही अवस्थांना आपण सूर्यप्रकाशाप्रमाणे असणाऱ्या 'शुध्द ज्ञान' अथवा 'केवल ज्ञाना' ने जाणत असतो. पण अशा शुध्द ज्ञानास अधिष्ठान असलेला 'सबसे न्यारा राम' मात्र वेगळाच असतो. रूपकाने

सांगायचे झाल्यास जाणती कळा जानकी विदेह असणाऱ्या जनक राजाची कन्या ही त्या राजाहून भिन्न आहे. आपणास 'सबसे न्यारा राम' अथवा स्वप्रकाशमान असणाऱ्या सूर्याची प्रथम ओळख झाली पाहिजे कारण त्यानंतरच उड्डाणाचा विचार करणे शक्य आहे.

समजा आपण पौर्णिमेच्या दिवशी चंद्राकडे पाहात आहोत. त्यावेळी चंद्र व डोळा यामध्ये असणारा अवकाश हा केवळ अस्तित्व रूपाने असतो. मग त्याच अवकाशास आकाश हे नाव दिले की, त्या पोकळीस एक विशेष नाव येऊन पंचमहाभूतापैकी असणारे एक असा विशिष्टपणा येतो व केवळ जे "असि" पद होते ते नाहीसे होऊन विशिष्ट नामरूपात्मक वस्तु होते. म्हणजे आकाश ही एक वृत्तीरूप कल्पना केवळ असणाऱ्या "असि" पदाच्या आड येते. अगदी याच उदाहरणाप्रमाणे आपल्या निजस्वरूपाच्या आड कल्पना, विचार व शंका येत असतात. त्या सर्वाना बाजूला सारले की, आपली निर्विकल्प असलेली स्थिति येते. हेच भगवद्गीतेत "आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि

चिन्तयेत्” असे सांगितले आहे. अगोदरच्या एका सूत्रात लपंडावाच्या रूपात “काहीच नसावे असोनि” होण्याची तयारी कशी आवश्यक आहे त्याचा विचार केला आहेच. आत्मानुभूतिसाठी ध्यानाची आवश्यकता असते. ध्यान हा संस्कृत शब्द असून ध्या+न यापासून झालेला आहे. ध्यान शब्दाचा अर्थच विचार न करता असलेली निर्विकल्प अवस्था होय. अनेक जन्मामध्ये व प्रस्तुत जन्मामध्ये सुध्दा कल्पना साम्राज्यात काळ घालविल्याने निर्विकल्प स्थिति अथवा ‘सबसे न्यारा राम’ होणे अशक्य वाटते. त्यासाठी एक कथन असे आहे की, “ध्यानेन युक्तः कालेन निपुणः” म्हणजे सातत्याने प्रयत्नाची आवश्यकता असते.

थोडक्यात सांगायचे झाल्यास हे सूत्र स्वरूप प्राप्तीसाठी निर्विकल्प अवस्थेची आवश्यकता ठासून सांगते. आता समजा एखाद्याने अशी निर्विकल्प अवस्था साधली तरी वाचकांच्या मनात एक शंका उद्भवण्याची शक्यता आहे. ती अशी की, चैतन्यमय कर्तृत्ववान असणारे तत्व हे निर्विकल्प स्थितित असते हे कसे मानायचे? शिवाय आपण म्हणतो

की, ब्रह्मानंदं, परमसुखदं याचा अजिबात प्रत्यय न येता केवळ शून्यावस्थेची मात्र अनुभूति येते. याच्याही पुढे जाऊन काही जण म्हणतील की, 'सबसे न्यारा राम' हा निर्विकल्प स्थितीत लभ्य होतो ही पण एक कल्पनाच आहे असे का म्हणू नये?

अशा आक्षेपावर समाधानकारक उत्तरे आहेत का ते आपण पाहूया. आपणास परिचित असलेला आनंदानुभव हा वृत्तीगम्य असतो. पण स्वरूप हे वृत्तीरहित असल्याने वृत्तीरहित असणारी अवस्था ही वृत्तीला कशी गम्य होणार? यासाठी गाढ झोपेचे उदाहरण पुरेसे आहे. गाढ झोप झाल्यावर जर विश्रांति व आनंदानुभव एखादा सांगत असेल तर तसा अनुभव घेणारा 'सबसे न्यारा' राम तेथे असलाच पाहिजे. तसेच वरीलप्रमाणे आक्षेप घेणारा हा कोणी एक आहेच ना? तो शून्य तर नाही. कारण ना शून्यास आक्षेप घेता येतात ना मग प्रश्न विचारता येतात. मग लय अवस्थेत 'सबसे न्यारा राम' नाही हे कसे म्हणता येणार? समजा जर एखादा सांगत असेल कीं मला येथे अमुक वस्तु असलेल्या दिसतात व

अमुक वस्तु नाहीत तर मग त्याला डोळे आहेत हे आपोआप सिध्द होते. पण डोळे जसे डोळ्याला पाहू शकत नाहीत त्याप्रमाणे सबसे न्यारा असणारा राम स्वतःस पाहू शकत नाही. म्हणुन हे सूत्र स्पष्टपणे सांगते कीं निर्विकल्प स्थिति प्राप्त होणे हाच स्वरूपास उड्डाण करावयाचा मार्ग आहे.

आणखी एक शंका येऊ शकते की, निर्गुण निराकार स्वरूपास सगुण साकार होण्याची शक्ति आहे हे कशावरून मानायचे? यावर उत्तर असे की, समजा एक हरहुन्नरी कलाकार आहे व तो प्रसंगानुरूप कोणत्याही कलेचे उत्कृष्ट प्रदर्शन करू शकतो. पण तो जर एका जागी निवांत बसला असेल तर त्याच्यात कला सुप्त रूपाने असतात असेच म्हणावे लागते. अगदी या उदाहरणाप्रमाणे निर्गुण निराकारात सुप्त शक्ति असते. निर्गुण निराकार परब्रह्म अव्यक्त आहे पण सत्, चित् व आनंद ही पदे व्यक्त होण्यास उपाधिची आवश्यकता असते. परंतु असे गुण व्यक्त होण्यापूर्वी ते त्याच्यात लीन असतात. किंबहुना व्यक्त होण्यापूर्वी पुरुष हे नाव त्यास नसते. व्यक्ततेमुळे पुरुष व प्रकृति ही नावे आली

आहेत. हे कसे तर एखादा नट स्त्री वेष धारण करून रंगभूमीवर खेळ करतो. पण त्या नटास केव्हांही आपण पुरुषच आहोत अशी खात्री असते. स्त्री वेष धारण करण्यासाठी वस्त्रे व भूषणे आवश्यक असतात त्यावाचून रूपांतर होत नसते. हाच नट गप्प एका जागी असेल तर रंगभूमीवर स्त्रीवेष रंगविण्याचे कौशल्य त्याच्यात लीन असते असे म्हणावे लागते. अगदी याच उदाहरणाप्रमाणे निर्गुण निराकार सबसे न्यारा असणाऱ्या रामात एक अद्भुत सुप्त शक्ती असते की जिच्यायोगे 'स्थिरचररूपे नटशी अनंता' असे तो होऊ शकतो.

असो. आतापर्यंत गहन विषयाचे विवरण यथामतीने करण्याचा प्रयत्न केला. पण येथे काय आवश्यक आहे तर तेच होऊन राहाणे. तसे झाल्याशिवाय हे सर्व बौद्धिक खेळ ठरतात. श्री सद्गुरू महाराजांनी आपला अनुभव कळकळीने सोप्या भाषेत आपल्याला दिलेला आहे. त्याचे मनन सतत करण्याची आवश्यकता आहे हे सांगायला नकोच.

॥ राजाधिराज श्री सद्गुरू गणपतराव महाराजकी जय ॥